

Arday Lajos: Visszanézve. Tanulmányok és történelmi forrásközlés: Kelet-Közép-Európa és a Balkán brit és amerikai ország- és helyzetjelentésekben 1948–1960. Könyvpont Kiadó, Budapest. 2021. 491 o.

Kása Csaba

Arday Lajos történész, politológus Nyíregyházán született 1935-ben. Magyar-történelem szak után angol szakot végzett a debreceni, majd orosz nyelvtanári diplomát szerzett a budapesti tudományegyetemen. A Magyar Tudományos Akadémia köztesületének tagja. Szakterületei a 20. századi magyar–angol kapcsolatok, kisebbségek és biztonságpolitika Kelet-Közép-Európában. A *Visszanézve* című tanulmány- és dokumentumkötete közel ötszáz oldalnyi terjedelmű; a könyv elején található négy tanulmány – Kiss Gy. Csaba az ajánlásában ezek műfaját történeti esszé-ként határozza meg – az egész kötet egynegyedét teszi ki.

Elsőként az előreformáció és a reformáció nyugat-európai és magyarországi eseményeit veszi sorra a szerző. Utóbbiakból csak néhányat emelünk ki: 1541-ben megszületett az első teljes magyar Újszövetség-fordítás, 1568-ban a tordai országgyűlés törvényt hozott a szabad vallásgyakorlásról, az 1570-es évekre a hódoltsági területek magyar lakosságának óriási többsége protestáns, sőt megindult a missziós tevékenység a román-ság körében is, lefordították és kiadták román nyelven Luther kátéját és a négy evangéliumot. Egyébként ezek voltak a legelső román nyomtatványok.

A kötet második tanulmánya a Monarchiáról mint Közép-Európa aranykoráról íródott. A szerző bemutatja az 52 milliós állam gazdasági fejlődését, és megállapítja, hogy a növekedés gyors üteme a birodalmat, így benne Magyarországot is, a világ első 3–5 országa közzé emelte. Ismerteti az iskolarendszer működését és hatékonyságát, az egyházak autonómiáját, a nemzetiségi és polgári jogokat, utóbbi keretén belül külön is kitér a zsidók helyzetére. Ezután egyesével áttekinti a Monarchia főbb nemzetiségeinek állapotát. Így a lengyel, horvát, cseh, rutén, román, szlovák, szerb, szlovén, olasz, bosnyák és a nemzetiségnek nem tekintett zsidó nép jogait. A románságról ezt írja: Egyházi alsófokú népiskoláikban anyanyelvi oktatásban részesültek. Bankjaik, lapjaik, egyesületeik szabadon működhettek. Sokkal jobban éltek, mint az óromániai parasztság. Arday Lajos a tanulmánya végén több szerző véleményét idézi a Monarchiáról, ezen belül Magyarországról. Egyet emelnénk ki: „Bár a magyar politika és társadalom gyenge és törékeny volt, az ország kulturális és intellektuális életének minősége felhatalmazta a századfordulón

az országot, hogy a legtöbb európai nemzettel egyenrangúnak tekintesse magát.”¹

A Trianonról szóló tanulmányában a szerző főként arra a kérdésre keresi a választ, hogy szükségszerűen bomlott-e fel az Osztrák–Magyar Monarchia, s ha igen, a külső vagy a belső tényezők játszották-e benne a nagyobb szerepet? Megemlíti, hogy az ország ellenségeinek romboló tevékenysége ellenére a nyugati fővárosokban még 1918 tavaszán is reménykedtek abban, hogy Ausztria–Magyarország különbékével leválasztható Németországról, és egyben tartható. Csak ezután nyert teret a feldarabolásnak, a kisebb szövetségesek létrehozásának politikája, ennek ideológiájaként pedig a „nemzeti önrendelkezés” elve.

A negyedik tanulmány a „Nacionalizmus és nemzetállam” címet viseli, Arday Lajos bevezetőjében e két fogalmat megkísérli értelmezni. Az emberiség eleve patrióta, hiszen a szülőföld, a -falú, -város szeretete alapvető emberi tulajdonság. Ez az érzés akkor válik hazaszeretetté, amikor tudatos erkölcsi-politikai elkötelezettséggel töltődik fel. A nacionalizmus pedig nyíltan megfogalmazott odaadás a nemzet iránt.

A kötet második része – terjedelemben majdnem háromnegyede – forrásközlés: térségünk az 1948 és 1960 közötti brit és amerikai ország- és helyzetjelentésekben. A szerkesztő a fenti két ország külügyminisztériumában keletkezett vagy a követségeik által összeállított, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia és Bulgária állapotát elemző dokumentumokat válogatta össze és fordította le magyar nyelvre. A kötetben található iratok fontos források, azonban nem térségünk történelmével kapcsolatban, hanem arra vonatkozóan, hogy hogyan látták és értelmezték azt az adott ország jelentésírói, elemzői. Vagyis hogy miként befolyásolták ezek a beszámolók a döntéshozókat.

Talán érdemes néhány Magyarországgal kapcsolatos témát kiemelnünk. 1949. november 1-jén az USA Külügyminisztériuma egy politikai állásfoglalást készített Magyarországgal kapcsolatos céljairól. A „Politikaértékelés” c. fejezetben a problémák között megemlítik a szovjet katonai és gazdasági behatolást, a régi társadalmi struktúra lebontását, a kelet-európai államok esetleges föderációjának kérdését és az alkalmas vezetés hiányát. Azonban a szovjet hegemonia után következő legfontosabb probléma az állásfoglalás szerzője szerint a Magyarországon növekvő – bár nyíltan nem demonstrált – antiszemita érzések feléledése. Ebben szerepe lehet a náci doktrínák fennmaradt befolyásának is. De „számos magyar zsidó sorakozott fel a kommunisták mögé és fogadott el pozíciókat a politikai rendőrségen. Továbbá tény, hogy a Kommunista Párt vezetősége nagyrészt zsidó származású. Másrészt a Párt a Magyar Nyilaskeresztes Párt korábbi tagjainak befogadására irányuló politikája miatt

jelentős antiszemita elemet rejt magában. Ennek a problémának tragikus következményei lehetnek Magyarország és a demokrácia számára, ha Magyarország szovjet igából való felszabadulásakor a zsidó közösség egészét ismét bűnbak szerepébe kényszerítik.”²

Kovács Béla és két társa 1956. november 4-én menedéket kért az amerikai nagykövetségen. Az USA ezt megtagadta, de ideiglenes védelemben részesítették őket. Az esetről szóló távirat szerint Kovács „kifejezte véleményét, hogy az amerikai rádió félrevezette a magyar népet, azt a hitet keltve, hogy hatékony amerikai segítségre számíthatnak, ha bajba keverednének a szovjetekkel; a legmagasabb kormányzati szinten tett hivatalos kijelentések is ezt az illúziót keltették [...] Az USA önző céljai elérésére, cinikusan és hidegvérűen vitte bele a magyar népet a Szovjetunió elleni akcióba.”³ A legmeglepőbb, hogy az irat ezután tartalmazza az állítás teljes elismerését: „Nem kérdéses, hogy múltbeli rádiópropagandánk most nagyon kellemetlen helyzetbe hozott bennünket.”⁴ Az egészben a legarcátlanabb: kizárólag az a tisztviselő problémája, hogy az USA lebukott a rádiópropaganda miatt, mert átvették a magyar népet. Eszébe sem jutott az, hogy ártatlan emberek százazrei lettek ennek az áldozatai: halottak, kivégzettek, megkínzottak, elhurcoltak, börtönbe vettek, menekültek.

Harmadiként példa Nagy-Britannia budapesti követének egyik jelentéséből, aki arról elmélkedik, hogy érdemes-e növelniük Magyarországon kulturális befolyásukat, ugyanis a kommunisták félnek ettől, a lakosság viszont várja azt. Mellette való érvelésének lényege: „Végül is, Magyarország esélyt ad arra, hogy ott támadjuk az oroszokat, ahol a leggyengébbek.”⁵

² U.o. 227.

³ U.o. 260-261.

⁴ U.o. 261.

⁵ U.o. 273.